

Кузик Т.Л.

ВІДОМІСТЬ ПРО ЗАЛІНІЙНІ ПОСЕЛЕННЯ ВІД 17 СІЧНЯ 1762 Р. ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ СТАРОСАМАРСЬКОЇ СОТНІ ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКУ

Історія Старосамарської (Богородичнянської) сотні тривалий час залишалася безладним сплетінням, в якому злилися воєдино обривкові дані про Стару Самару (Богородичне), Самарчик (інша назва – Новоселиця, в межах сучас. м. Новомосковськ), “городок старинный запорожский Самарь” (детально – див. історіографічний огляд у публікації В.Векленка, І.Ковальнової та В.Шалобудова [3, 191-194]). Упорядникам третього тому “Архіву Коша” вдалося “роз’єднати” Стару Самару – центр сотні, та Самарчик – центральне поселення Самарської паланки [1, 7-9, 773-775], а названим дослідникам – поставити крапку у дискусії про місцезнаходження Новобогородицької фортеці та містечка Стара Самара. Але Старосамарська сотня залишається цікавим об’єктом дослідження для тих, кого в історії вабить унікальне – це була єдина залінійна сотня Полтавського полку – острівець полкової юрисдикції у володіннях Війська Запорозького Низового.

Українська лінія – система російських укріплень, споруджених вздовж річок Оріль, Берестова, Берека (до її впадіння в Сіверський Донець) упродовж 30-х – 60-х рр. XVIII ст. – не була межею будь-яких адміністративно-територіальних утворень. Але і для запорожців, і для населення Гетьманщини вона була кордоном “ментальної географії” – там закінчувалася “Русь” або “города” [1, 654, 695; 2, 213, 243, 609, 634; 6, 99]. На південь від Лінії, за уявленням пересічного полтавського жителя, лежало “царство розбійників” [6, 1]. Для влади Гетьманщини залінійні землі були “порожніми” [10, 162]. В Генеральній військовій канцелярії вважали, що між Гетьманською Україною та Запорозжям ніколи не було кордону: останнє ніби-то ніколи не було суб’єктом договірних відносин, завжди “состояло в единой дирекции гетманской” і не мало права на власні земельні володіння [12, 9-13]. У південних сотнях Полтавського полку північною межею запорозьких “дач” вважали російсько-турецький кордон 1714 р. [2, 200], який

пролягав у міжріччі Орелі та Самари [4]. Натомість в Коші не мали чіткого уявлення, що саме обмежувало Військові Вольності на півночі – кордон 1714 р. [1, 309; 2, 577] чи р. Оріль [1, 90, 160, 162]. У будь-якому разі, р. Самара, на якій було розташовано містечко, здавна належала до володінь січовиків.

У викладі Старосамарського сотенного правління історія Старої Самари постає дискретною: вона обривалася “згоном людей” з Новобогородицького містечка і знову розпочиналася тільки в 1737 р. [9, 8 і зв.]. У 1737 (за іншими даними – у 1738) році фельдмаршал Б.-Х.Мініх дав дозвіл козацькому отаману Барану “с обывателями” поселитися поблизу Старосамарського ретраншементу [8, 44; 9, 8 і зв.], збудованого в 1736 р. на місці Новобогородицької фортеці, зруйнованої за умовами Прутського договору (1711). Б.-Х.Мініх розпорядився спеціально відвести для поселення місце “под пушечною обороною” [8, 44]. Але, за даними Д.Яворницького, на той час там вже проживало населення, яке почало прибувати з Гетьманщини, Запорожжя, Правобережної України, починаючи з 1731 р. [8, 44]. Це підтверджують й інші джерела. Так, на допиті в 1750 р. гайдамака Мартин Щербиненко (Моторя) засвідчив: “Леть ему от роду восемнадцать, родился онъ полку Полтавского *(тут вказано підпорядкування містечка на час допиту Мартина Щербини, а не його народження – Т.К.)* в местечку Самаре” [15, 134]. “Нове” поселення потрапило під владу Київської губернської канцелярії [9, 8 і зв.], але вже в 1738 р. Яків Козельський просив Полтавську полкову канцелярію призначити його сотником “на Самар” [21, 47].

Поширення юрисдикції Полтавського полку на залінійні та, частково, задніпровські поселення відбулося на початку 40-х рр. XVIII ст. Указом Сенату від 8 березня 1743 р. Мишурин Ріг було приписано до Переволочнянської, а Бригадірівку і Ревунівку – до Орлицької сотень Полтавського полку. В Старій Самарі указ передбачав створення окремої сотні, до якої мали відійти поселення при Усть-Самарському ретраншементі, на Ненасицькому й Кам’янському островах [13, 40-41]. Того самого року призначено й старосамарського сотника – Дмитра Нетребенка [7, 1331]. 25 квітня 1743 р. запорожці подали скаргу в Сенат, і грамотою від 20 вересня полтавському полковникові було заборонено направляти в Стару Самару сотника, щоправда, “до указу” [5, 13]. 8 грудня 1743 р. Сенат своїм указом підтвердив створення Старосамарської сотні [16, 4-5].

Принагідно зауважу, що сотенне правління існувало в Новобогородицькому містечку ще до зруйнування фортеці. У копіях купчих його жителів на два двори в містечку, пасіку на р. Протовч, греблю на р. Кільчень згадано новобогородицьких сотників Івана Лук’яновича (1700 р.), Саву Прохоровича (1703 р.), Саву Михайловича (1706), наказного сотника Данила Швеця (1706 р.), городових отаманів Антона Мащенка (1703) та Івана Глов’янського (1706) [9, 274–276].

Упродовж 40-х – поч. 60-х рр. XVIII ст. Кіш всіляко добивався ліквідації Старосамарської сотні. Її жителі потерпали від поборів самарських

полковників і водночас не звільнялися від “загальнонародних” для Гетьманщини повинностей, зокрема, від сплати консистентського збору [13, 41]. Це породжувало високу міграційну активність населення Старосамарської сотні. Якщо на 1742 р. в Усть-Самарі нараховувалося 159 душ населення, на Кам’янському острові – 12, при Ненаситецькому ретраншементі – 9 [16, 4], то вже 6 березня 1744 р. підполковник Василь Кожинів повідомляв Київську губернську канцелярію, що при Усть-Самарському й Ненаситецькому ретраншементах жителів не залишилося, окрім трьох лоцманів, “а при Каменском острове же имеетца прежнего селения десять хат неимущих” [16, 6]. В Старій Самарі у 1742 р. оселилося 219 чоловік, у 1744 – 439 [8, 44]. Проте на 1746 р. звідтіля втекло в Старий та Новий Кодаки 125 дворів мешканців [17, 7-8], до 1751 р. загальна кількість втікачів з Старої Самари сягнула 337 дворів [9, 34]. Темпи цієї міграції демонструють “расположения”, складені для стягнення консистентського збору: наприклад, улітку 1753 р. в містечку нараховувалося 187 дворів (89 – козаки, 98 – посполиті [11, 711 зв.]); в листопаді того самого року – 164 двори та “бездвірні хати” (77 – козаки, 87 – посполиті [11, 560 зв.]). Внаслідок міграції населення на середину 40-х рр. у складі сотні залишилося тільки містечко Стара Самара.

Безсумнівний інтерес для дослідження історії Старої Самари та колонізації залінійних земель загалом представляє відомість про залінійні поселення, складена полтавським полковим хорунжим Василем Магденком, решетилівським сотником Семеном Бузанівським та нехворощанським сотником Калеником Прокопіївем [13, 53–123]. На початку документа вказано дату – 27 січня 1762 р. Вона є умовною і, швидше за все, фіксує завершення переписання відомості “набіло”. На цю думку наводить “сказка” В. Магденка про свою службу: у 1756 р. він перебував “в описании залинейных поселений”, а в 1761 р. – “в окончании, в силе ордера его ясневелможности, залинейным населением описания” [21, 26].

Відомість містить дані про залінійні поселення Нехворощанської, Маяцької, Царичанської, Китайгородської, Орлицької сотень Полтавського полку та Запорозького Війська, а також про населення Старої Самари. Відомості про поселення, що перебували в юрисдикції Полтавського полку, систематизовано за такими рубриками: 1) “званія”; 2) “число их”; 3) “откуда и когда, какогo званія зашедшие”. Інформаційна наповненість рубрик неоднорідна і залежить, насамперед, від типу поселення (подварок, хутір, пасіка, слобода, село). Стара Самара, за відомістю, була єдиним містечком серед залінійних поселень. Відповідно, у першій рубриці вказано прізвище та ім’я господаря двору та глав сімей (якщо в одному дворі мешкала не одна сім’я); у другій – кількість хат і сімей в одному дворі; в третій – відомості про походження поселенців, їхню станову належність та час переселення в Стару Самару. Завершується опис “сметою” про поселення Самарської паланки, у якій зазначено тільки їхні назви, місцезнаходження, відстань між поселеннями та кількість хат.

Коротко зупинимося на історії проведення опису. 19 січня 1756 р., одразу після переведення Гетьманщини та Запорозжя у підпорядкування Сенату, з останнього в Державну колегію Іноземних справ подано запит про поселення, що з'явилися на південь від Української лінії після закінчення російсько-турецької війни 1735-1739 рр. [25, 1 а]. В колегії таких відомостей не знайшли. 10 березня Сенат віддав гетьманові К. Розумовському розпорядження про проведення опису залінійних поселень [13, 4; 27]. В Сенаті цікавилися “сколко после заключенія с Портою Оттоманскою вечнаго мыра за Украинскою линією изъ Малой Россіи, и ис которыхъ имянно полковъ, и якого поселенія выселилось, и на какой за линією дистанціи то поселеніе простираетца, и до которыхъ урочищъ” [1, 179].

12 березня К. Розумовський направив ордер Генеральній військовій канцелярії з вимогою розшукати такі відомості в її архіві, а за їхньої відсутності – доручити полтавському полковникові А. Горленку створити комісію для складання карти залінійних земель та відомості про поселенців [25, 2]. Тоді ж гетьман відіслав у Кіш ордер, щоб запорожці не перешкоджали роботі комісії [1, 175].

На початку квітня для проведення опису було створено комісію у складі В. Магденка, С. Бузанівського та К. Прокоп'єва [13, 7]. Від картографування залінійних земель вони вимушені були відмовитися – ні у відомстві Генеральної військової канцелярії, ні в Київській губернії не було жодного геодезиста [13, 8, 23].

Перед комісією постала ще одна проблема – протидія Коша проведенню опису. Участь запорозьких депутатів у роботі комісії не передбачалася – Кіш зобов'язали тільки прислати представника, щоб запобігти можливому опору паланкової старшини й населення Військових Вольностей [1, 178]. Військова сходка 7 травня постановила: не перешкоджати роботі комісії, але й не надавати їй охорону. Причому, Кіш давав згоду на перепис винятково вихідців з Гетьманської України, заборонивши обліковувати переселенців з інших земель та одружених запорожців [1, 181].

З Коша неодноразово надсилали ордери самарському полковникові з заборонаю перешкоджати проведенню опису, постійно повідомляючи про це комісію та Генеральну військову канцелярію [1, 181, 196; 25, 25 зв.]. Але 2 липня депутати Комісія отримала лист від полковника Самарської паланки з заборонаю “в дачи запорожские вежать и дела начинать” [1, 198]. Цей лист відображав реальну, а не задекларовану позицію Коша з цього питання. 23 серпня 1756 р. Військова сходка прийняла нове рішення: доручити опис поселень, що перебували в юрисдикції Коша, паланковим полковникам [1, 200–201], яким наказано, щоб “хоружого і сотников политично, с учтвостію, к той описи не принимали” [1, 201]. Найбільше в Коші були стурбовані можливим картографуванням залінійних земель, вважаючи його кроком до юридичного закріплення їх за Полтавським полком “ что ж-де касается до учинения чертежа на находящейся за линією земле, которая-де издревле

Войску Низовому Запорожскому принадлежит, то чертеж никогда чинимъ не был" [26, 242 і зв.].

22 липня 1756 р. в Генеральній військовій канцелярії отримали донесення А.Горленка про те, що комісія описала залінійні поселення від “дач” Слобідських полків до містечка Китайгорода [25, 34 зв., 38]. 27 серпня 1756 р. в Полтавській полковій канцелярії слухали донесення комісії про завершення опису залінійних хуторів, які належали жителям Полтавського полку, та про неможливість проведення опису поселень, що перебували в військовому підданстві [20, 719]. З донесення А.Горленко в Генеральну військову канцелярію дізнаємося, що відомість про поселенців на той час вже було переписано “набіло” [13, 25 зв.]. Упродовж вересня–жовтня 1756 р. Генеральна військова та Полтавська полкова канцелярії, а також комісія, продовжували безуспішно листуватися з Кошем про проведення опису поселень, які перебували у підданстві Війська Запорозького [13, 27–33; 20, 494, 552]. Тобто, у 1756 р. опис не було завершено. Відомість про залінійні поселення Полтавського полку, складену комісією того самого року, виявити не вдалося.

З невідомих причин в Генеральній військовій канцелярії про опис згадали тільки у 1761 р., під час приїзду в Глухів К.Розумовського. 2 вересня 1761 р. Полтавська полкова канцелярія отримала ордер К.Розумовського, з повідомленням, що в Генеральній військовій канцелярії так і не отримали відомості про залінійні поселення [14, 1]. Гетьмана цікавили походження переселенців, час їхнього переселення, місцезнаходження поселень, якими землями поселенці володіють, запорозькими, чи "малоросійськими" та копії документів на земельні володіння [14, 1 і зв.]. Полтавська полкова канцелярія спробувала пояснити відсутність відомості та карт відсутністю геодезиста та неможливістю проведення опису поселень, що перебували в юрисдикції Коша [14, 5]. У відповідь гетьман віддав розпорядження описати поселення в Військових Вольностях без запорозьких депутатів, „под какимъ другимъ претекстом” [14, 6 зв. – 7].

Дані про час переселення підтверджують, що восени 1761 р. Комісії довелося заново провести опис в залінійних поселеннях усіх порубіжних сотень. На жаль, не вдалося виявити документів, які відображають обставини його проведення (на відміну від роботи комісії в 1756 р.). Можна тільки пояснити специфіку структури “смети” про запорозькі поселення: в 1761 р. К. Розумовський таки відмовився від ідеї провести там поіменний перепис. Про це писав 13 жовтня з Глухова І.Чугуєвець: “Залинейных людей веленно от графа описат всех, а о запорожских граф приказал на 1714 году границу, не описывая іменно, примечаниемъ положит... сколько и дворовъ под Воискомъ” [23, 73 зв.].

Але чи побувала Комісія у 1761 р. в Старосамарській сотні? Якщо так, то виявляється, що після 1756 р. в Старій Самарі не з’явилося жодного поселенця, а якщо такі й були, то негайно залишали містечко (див. Таб.1).

Таблиця 1

Рік оселення в Старій Самарі	Кількість дворів	%
1732	1	0,7 %
1738	4	2,6 %
1739	13	8,6 %
1740	12	7,9 %
1741	19	12,5 %
1742	11	7,2 %
1743	9	5,9 %
1744	4	2,6 %
1745	16	10,5 %
1746	7	4,6 %
1747	14	9,2 %
1748	6	3,95 %
1749	11	7,2 %
1750	7	4,6 %
1751	2	1,3 %
1752	7	4,6 %
1753	1	0,7 %
1754	3	1,97 %
1755	4	2,6 %
1756	1	0,7 %

На перший погляд – нічого дивного в умовах непростих взаємин із запорожцями та призначення в 1752 р. старосамарським сотником Івана Березаня, який вирізнявся своїми зловживаннями, самоуправством та свавільними вчинками [19, 154–159]. Але у реєстрі втікачів з Старосамарської сотні від 26 березня 1757 р. [1, 334–337] є чимало прізвищ людей, внесених у відомість про населення містечка, складену ніби-то в кінці 1761 р. – на поч. 1762 р.: Каленик Панасенко, Максим Кошеченко, Дмитро Солодкий, Микита Пелюхна, Степан Литвин, Юхим Грищенко, Іван Калашник, Степан Бердник, Михайло Дубенко, Федір Головка, Яким Красиненко, Остап Черевко та ін. Тобто, комісія переписала дані з відомості, укладеної ще в 1756 р. Насмілюся зробити припущення, що це спричинено невизначеністю долі містечка на час повторного проведення опису – у Глухові восени 1761 р. Іван Чугуєвець доволі успішно вів перемовини з гетьманом про передачу Старої Самари Запорозькому Війську [23, 73]. 20 жовтня 1761 р. К. Розумовський підписав ордер, яким передавав старосамарських жителів "под ведение Воиска Запорожского, с коих козаки должны отправлят воисковую службу, а посполитые быть в прислушании до Войска Запорожского" [10, 200].

Отже, згідно з відомістю, на 1756 р. населення Старої Самари становило 152 двори, 164 хати, 165 сімей [13, 114 зв. – 121 зв.]. Старшина Старосамарської сотні: сотник Іван Березань (з 1752 р.), переселенець з м-ка Березна Чернігівського полку (1744); городовий отаман Федір Байрак (з 1752 р.), переселенець з м-ка Нові Санжари Полтавського полку (1742); писар Данило Любарський, козак з м. Миргород (1751); осавул Іван Касян,

переселенець з Білицької сотні Полтавського полку (1744); хорунжий Панас Бабенко, переселенець з Китайгородської сотні Полтавського полку (1745) [13, 114 зв.].

Як видно з наведених у таблиці даних, на 1756 р. більшість населення Старої Самари складала “старожили”, перший з них – запорозький козак Корній Таран, який оселився там у 1732 р. [13, 119 зв.]. Це ще раз підтверджує, що після зруйнування Новобогородицької фортеці поселення перестало існувати тільки юридично, потрапивши до розряду “безуказно населенных”.

За підрахунками, зробленими на основі даних відомості, кількість козацького й посполитого населення в Старій Самарі була майже однаковою – 49,3 % (75 дворів) становили козацькі двори, решта – посполиті. Загалом в залінійних поселеннях Полтавського полку переважало козацьке населення, за винятком слобід, оселених вздовж р. Оріль, вище впадіння в неї Берестової (Личкова, Котівка, слободи в урочищах Вища Мажарова, Нижча Мажарова, Перещепино, Козиревому) – вони належали окремим власникам, частка козацького населення в них становила біля 37 %. У Старій Самарі, як правило, в одному дворі була одна хата, в якій мешкала одна сім’я. Тільки в одному в дворі в одній хаті мешкало дві сім’ї, у 12 випадках (7,9 %) – на одному дворі знаходилося дві хати, де мешкало дві сім’ї. Загалом, співвідношення „один двір–одна хата–одна сім’я” було типовим для залінійних поселень.

Найбільший відсоток населення Старої Самари становили вихідці з Полтавського полку, Запорожжя, Миргородського полку та Речі Посполитої (Правобережної України) (див. Таб.2).

Таблиця 2

	Кількість дворів	%
Полтавський полк	88	57,9 %
Запорожжя	18	11,8 %
Миргородський полк	14	9,2 %
Річ Посполита	14	9,2 %
Гадяцький полк	4	2,6 %
Ніжинський полк	3	1,97 %
Прилуцький полк	3	1,97 %
Слобідські полки	3	0,66 %
Волощина	1	0,66 %
Задніпров’я	1	0,66 %
Київський полк	1	0,66 %
Лубенський полк	1	0,66 %
Чернігівський полк	1	0,66 %

Серед переселенців з Полтавського полку найбільше було прибульців з Новосанжарівської (16 дворів), Кобеляцької (15 дворів), Білицької (13 дворів) та Китайгородської сотень (12 дворів). Вихідці з Речі Посполитої прибули до містечка, головним чином, з Київського воєводства, один двір було осаджено переселенцями з м-ка Меджибіж Подільського воєводства. Більшість з них несли козацьку службу (69,2 %).

Вихідці з Запорожжя були, здебільшого, колишніми січовиками, які одружилися в Старій Самарі, тільки один двір населили колишні військові піддані. З них 33,3 % рахувалися посполитими (шість дворів), решта – козаками. Щоправда, невідомо, чи несли останні службу на користь сотенного правління. Принаймні, 11 квітня 1745 р. Старосамарська сотенна канцелярія повідомляла, що "от оних живущих при Старой Самаре запорожских козаков никакой службы не продолжается" [18, 29 зв.].

Не випадково у відомості немає даних про земельні володіння Старосамарської сотні – вона їх не мала. Щороку жителі Старої Самари були змушені "покупать грунта" [9, 33] – орендувати їх у запорожців. У 1745–46 рр. та на початку 50-х рр. були спроби відмежувати землі під сотню, але вони зазнали невдачі [1, 23–394; 17, 2 зв., 5–6, 13–14, 34, 38]. Загалом, відомість є непрямим свідченням того, що основним напрямком міграції населення з містечка були запорозькі слободи – принаймні, в залінійних поселеннях інших сотень не зафіксовано жодного вихідця з Старої Самари.

14 січня 1762 р., в той час, коли комісія завершувала переписування "набіло" результатів своєї праці, Кіш віддав розпорядження розігнати жителів Старої Самари, "чтоб тамо ни единь жителством не оставался" [22, 18 зв.]. На початку 1762 р. загін на чолі з військовим осавулом Лук'яном Великим розорив містечко, захопивши сотенний прапор та архів [10, 100 а]. У 1764 р. військовий осавул Макар Нагай прогнав із Старої Самари "от розгону оставшихся" 17 чоловік [24, 5].

Отже, частину відомості, що містить опис Старосамарської сотні, було складено в 1756 р., під час першої спроби комісії у складі В. Магденка, С. Бузанівського та К. Прокопієва описати залінійні поселення. Загалом, дані, відображені у відомості про залінійні поселення від 17 січня 1762 р., ще потребують статистичної обробки та глибшого аналізу, зокрема, шляхом залучення інших джерел ("податковых расположений" для консистентського збору, матеріалів ревізій та ін.). Навіть побіжне ознайомлення засвідчує, що відомість є неоціненним джерелом для вивчення заселення Південної України, її соціальної історії, історії окремих поселень тощо.

Бібліографічні посилання:

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775. – К., 2003. – Т.3. – 952 с.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775. – К., 2006. – Т.4. – 880 с. (макет).

3. Векленко В., Ковальова І., Шалобудов В. Археологічне вирішення дискусії стосовно розташування містечка Самарь та Богородицької фортеці // Український археографічний щорічник. – К-Нью-Йорк, 2004. – Вип.8/9. – Т.11/12. – С.190-221.
4. ПСЗ. – Т.5. – № № 2687, 2834.
5. Швидько Г.К. Актові джерела до історії Запорозької Січі // Південна Україна XVIII–XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя, 2000. – С.9-18
6. Эварницкий Д.И. Две поездки в Запорожскую Сечь Яценка-Зеленского, монаха Полтавского монастыря в 1750-1751 г. – Екатеринослав, 1915. – 106 с.
7. Эварницкий Д.И. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т.2. – 2107 с.
8. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків (у 3-х томах). – К., 1990. – Т.1. – 578 с
9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.51. – Оп.3. – Спр.9333.
10. ЦДІАК України. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.11368.
11. ЦДІАК України. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.11601.
12. ЦДІАК України. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.11904.
13. ЦДІАК України. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.13796.
14. ЦДІАК України. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.16671.
15. ЦДІАК України. – Ф.56. – Оп.3. – Спр.878.
16. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.1012.
17. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.1377.
18. ЦДІАК України. – Ф.94. – Оп.2. – Спр.64.
19. ЦДІАК України. – Ф.94. – Оп.2. – Спр.69.
20. ЦДІАК України. – Ф.94. – Оп.2. – Спр.75.
21. ЦДІАК України. – Ф.94. – Оп.2. – Спр.85.
22. ЦДІАК України. – Ф.229. – Оп.1. – Спр.111.
23. ЦДІАК України. – Ф.229. – Оп.1. – Спр.115.
24. ЦДІАК України. – Ф.229. – Оп.1. – Спр.168.
25. ЦДІАК України. – Ф.269. – Оп.1. – Спр.1883.
26. ЦДІАК України. – Ф.269. – Оп.1. – Спр.1957 а.
27. ЦДІАК України. – Ф.269. – Оп.1. – Спр.1966.